

Victor Lund Shammas

Opp-ned-filosofen

Slavoj Žižek,
Freedom.

A Disease Without a Cure.
London: Bloomsbury 2023.

Å anmelde en Žižek-bok er litt som å «danse om arkitektur», for å låne et Frank Zappa-sitat. En anmeldelse skal, ideelt sett, gi et saklig overblikk over et verks innhold og form. Men Žižek har utviklet en såpass uvanlig prosastil, som skiller lag med den konvensjonelle moderne filosofien, at bøkene hans motsetter seg enkle oppsummeringer.¹ De er, om ikke formløse, så i hvert fall formelt sett idiosynkratiske, lappetepper av løst sammenvevde fragmenter, tekstbiter som er blitt rekombinert, gjenbrukt og (innimellom subtilt) omskrevet på tvers av de mange bokutgivelsene. Dette forklarer kanskje også hvordan han greide å utgi tre bøker bare i 2023 og et par bøker året før. Tekstene hans påminner tidvis om William Burroughs' «cut-up»-metode, av og til den fritt assosierende analysanden på divanen som lar tankerekken få fritt spillerom: Det ene innfallet avløser det andre, der hvert ledd i den assosiative rekken har tilknytning til det forrige, men der summen av det hele naturlig nok blir ganske fragmentarisk.

Hva er det likevel som binder det hele sånn noenlunde sammen? På bakgrunn av nærmere 40 år med en mengde bokutgivelser, er det kanskje grunnlag for å beskrive Žižek som den dialektiske inversjonens tenker, en som har gjort det å snu opp ned på ting til varemerket sitt, for så – i noen tilfeller og når han er på

¹ Eller som kulturteoretikeren Terry Eagleton uttrykker det: «He is a reviewer's nightmare. It is not exactly that he digresses, since there is nothing for him to digress from.» Terry Eagleton, «On the Contrary», i *Artforum* 44, 10, 2006, 61–62.

sitt beste – å formulere en syntese, eller dobbel negasjon, av formen: «Begge de opprinnelige posisjonene er feil!» Store deler av Žižeks metode dreier seg om å vise at en ting i realiteten er sitt eget motstykke – og jo mer absurd, paradoksalt eller komisk resultatet blir, jo bedre. Hva hvis TV-lattersporene i sitcomserier ikke så mye passiviserer oss, men «ler for oss» og nettopp derfor lar oss unnsnippe passiviteten i det å måtte le «for egen maskin», at de vitner om det kulturteoretikeren Robert Pfaller kaller interpassivitet (s. 143)? Hva hvis maskene vi bærer, dvs. vår offentlige personlighet, metaforisk sett er mer autentiske enn det «egentlige» selvet bak maskene (s. 119)? Hva hvis frihetsbegrepet slik det konvensjonelt formuleres eller forstås, i realiteten innebærer en form for (subtil) ufrihet – som når vi gis en valgmulighet vi er ment å avslå (en illusorisk frihet), eller når selve forbudet gir en selvstendig glede som så forsvinner straks kulturen liberaliseres eller de sosiale normene myknes opp (s. 3)? Eller hva hvis militær okkupasjon ikke er en form for undertrykkelse, men en anledning til å ta skjebnen i egne hender og dermed, paradoksalt nok, oppleve en dypere frihet – som da Sartre i 1944 skrev at «aldri var vi friere enn under den tyske okkupasjonen»,² og som Žižek siterer anerkjennende (s. 25)?

Denne «opp-er-ned»-metodikken er langt fra uproblematisk, særlig når den ikke etterfølges av en syntese som forsøker å bevege seg forbi den opprinnelige negasjonen. En kan dessuten gå for langt med denne metoden, og tidvis overanvender Žižek matrisen sin, enten til det kjedsommelige eller det politisk problematiske, uten å ta det neste nødvendige skrittet med å stake ut en tredje posisjon hinsides den opprinnelige tesen og den spenstige mottesen. Dessuten er ikke Žižek helt konsekvent i måten han tar i bruk denne (kvasi-)«hegelske» vregemetoden på. Et godt kontrollspørsmål å stille seg i møte med Žižeks bøker er dermed: Hvilke faste, «arkimediske» holdepunkter etablerer han, tross alt? Hva er det han *ikke* er villig til å snu opp ned på? Med andre ord, hvor velger Žižek å stå med beina plantet godt i bakken? Og hvor stanser dialektikken opp med den første negasjonen?

For noen solide ankerpunkter har han, også i *Freedom*. Ukraina-krigen, for eksempel, blir her en uproblematisk fortelling om Russlands imperiale ambisjoner som utløser en forpliktelse fra Vesten om militær assistanse til Kyiv.

² Jean-Paul Sartre, «Paris Alive: The Republic of Silence», i *The Atlantic*, desember 1944.

Žižek lengter tilsynelatende ikke etter en fredsavtale mellom Ukraina og Russland, men frykter den som et mulig symptom på vestlig, og amerikansk, svakhet (s. 197) – og det til tross for at han noen sider senere erkjenner, nærmest i forbigifarten, at «Ukraine cannot win over Russia» (s. 210). Vestlige NATO-kritikere avfeies som «*peaceniks*», en nedsettende betegnelse fra den kalde krigens dager: «The peaceniks who are against NATO and sending arms to Ukraine ignore the key fact that *it was Western help that allowed Ukraine to resist* – without it, Ukraine would be all long occupied» (s. 229; kursiv i originalteksten). Her er det ingen dialektisk vregning å spore, ingen tredje posisjon som etablerer at både Russlands og NATOs linje er farlig eller utopisk. Eneste vei fremover er «full support for Ukraine» (s. 229), uansett kostnad – og nåde den som antyder at enhver krig før eller siden må finne sin ende i en politisk løsning.³ Snarere tvert imot: «The most despicable figures in our public space are the peaceniks from [Noam] Chomsky through [Yiannis] Varoufakis to [Jordan] Peterson.» (s. 229) Her er intet forsøk på å tenke forbi en tragisk geopolitisk situasjon. Man kan dessuten være uenig med venstreintellektuelle som Varoufakis og Chomsky, men er det virkelig dermed berettiget å karakterisere dem som «avskyelige skikkelser»? Til en som har tatt til orde for «mer høflighet», til dels som en motreaksjon på Trumps vulgaritet, virker dette merkelig inkonsekvent.⁴

Noen steder går det også litt vel fort i svingene, og Žižeks kritikk beveger seg over i det smått konspiratoriske. Om Kina påstår han for eksempel at «de har allerede begynt å implantere små mikrochiper i individers kropp» med det formål å «kontrollere personers posisjon og karakteristika» (s. 186). Om Sveits påstår han at landet «egentlig styres av et halv-hemmelig elitestyre på tjue menn som i virkeligheten bestemmer alle ting» (s. 210). Ikke overraskende mangler kildebelegg for å støtte opp under påstandene.

Noe av utfordringen med *Freedom* er nok også skrivemetoden som ligger til grunn. Žižek er åpenbart en ivrig nettsurfer mens han skriver: I kildelisten site-

³ Selv USAs forsvarsminister, Lloyd Austin, erkjente denne grunnleggende dynamikken i en uttalelse i Kongressen i mai 2024: «As is the case with most conflicts of this type, it ends with some sort of negotiation.» Forbes Breaking News, «‘What’s Victory Look Like?’: Scott DesJarlais Presses Sec. Austin About ‘Endgame’ In Ukraine» [video]. <https://www.youtube.com/watch?v=C2NfQIILD-Y>.

⁴ Se for eksempel Slavoj Žižek, «A Leftist Plea for Politeness», 6. mars 2024. <https://slavoj.substack.com/p/a-leftist-plea-for-politeness>.

rer han for eksempel 13 forskjellige Wikipedia-sider. Strukturen på åtte kapitler og åtte «vedlegg» (*appendices*) er heller ikke helt til å bli klok på. Det gir i det store og det hele ikke mening å forsøke å oppsummere kapitlene enkeltvis, fordi de ikke nødvendigvis handler om det tittel og innledning tilsier, men spinner ut i alle retninger når forfatterens friimprovisasjon først er i gang. Ens tålmodighet med denne «formfriheten» vil nok kunne variere med det psykologene omtaler som ens toleranse for tvetydighet.⁵

Den farlige friheten

Žižek trækker også i denne boka opp vante spor. Det er den samme hegelsk-lacanske-marxistiske potpurrien vi kjenner fra dusinvis av tidligere bøker og essays, ispedd popkulturelle referanser (Liu Cixins *Three-Body Problem*, Agatha Christie-romaner, Netflix-serien *Inventing Anna*, Alexandre Dumas, *Fight Club*), der målet – som alltid, og på tvers av bokas uttalte mål – er å forsøke å fange verdens samlede ideologiske situasjon og politisk-kulturelle grunnlogg. Med dette uoverstigelige ambisjonsnivået sier det seg selv at fallhøyden er stor.

Når alt dette er sagt, er *Freedom* likevel en stimulerende bok, så lenge man vet hva man går til. Til å være en bok som angivelig skal handle om frihetsbegrepet, utgjør de eksplisitte diskusjonene av hva som menes med frihet, likevel en forsvinnende liten del av bokas innhold. Den ironiske undertittelen, *A Disease Without a Cure*, avslører likevel en del av konklusjonen: Her vil vi få et annet blick på frihetsbegrepet enn i de konvensjonelle liberalernes festtaler. I Žižeks verden er vi dømt til å være frie, forstått som evnen og muligheten til å forme det politiske, sosiale og kulturelle rommet, særlig gjennom kollektive handlinger. Vår naturlige frihetstrang behøver likevel å tøyles; med Kant skriver Žižek om hvordan frihet må møtes med «disiplin» for å innskrenke menneskets uregjerlige «*Wildheit*» (s. 5). Men samtidig er denne villheten vår største styrke som art; den kommer til uttrykk i evnen til *lidenskap*, som Žižek forstår

⁵ Dette viser til en persons grad av rigiditet, dvs. mangelen på aksept for at kognitive og emosjonelle «inndata» kan ha flere betydninger enn bare én eneste monolittisk Betydning. Adorno og hans kolleger gjorde som kjent infleksibilitet, eller intoleransen for tvetydig emosjonell og kognitiv input, til et av kjennetegnene ved «den autoritære personlighet» i boka med samme tittel fra 1950.

som en irrasjonell (over-)identifikasjon med en aktivitet eller et prosjekt, gjerne kunstnerisk eller politisk. Det er lidenskap som gjør oss til noe mer enn dyr: «Passion is as such purely human: animals have no passions, just instincts.» (s. 5) Paradokset er altså at menneskets frihetstrang eller «villhet» – et ord med resonans til det naturlige (som i ordet «villmark») – egentlig er vår mest *siviliserende* egenskap, det som i sin essens skiller oss fra dyrene.

Men som Žižek skriver, frihetsbegjæret er også «at its most basic a disease» (s. 4), noe som befinner seg «hinsides lystprinsippet», og ikke nødvendigvis dermed er en kilde til glede – hverken for den enkelte som blir grepet av en lidenskap og som dermed kan finne på å underkaste hele sin livskraft til prosjektet, men også for samfunnskollektivet som blir grepet av frihetsbegjær. Med sin mangeårige interesse for stalinismen leser Žižek likevel Sovjetunionens opphav i den bolsjevikske revolusjonen som tuftet på en helt grunnleggende frihetlig tanke, det Žižek med den tyske forfatteren Bini Adamczak kaller «the ineradicable, absolutely authentic, *Communist desire*, the Idea of a society which fully overcomes domination» (s. 202). Sovjetunionen var en katastrofe for de millioner som avled i Stalins morderiske kampanjer, men denne lengselen etter en verden uten (illegitimt) herredømme, uten sosiale lidelser, er et udødelig, positivt ideal – et direkte resultat av frihetsbegjæret. Kommunismen i sin reneste form blir altså forestillingen om en *frihetsforøket* verden. Žižek er likevel fullt klar over farene ved utopiske svermerier: Han har, som han ofte sier i ulike offentlige sammenhenger, «ingen illusjoner».

Denne dialektiske vekslingen mellom positive og negative forståelser av frihet avløses i konklusjonen av *Freedom* med en ensidig mørk lesning av frihetens virkninger, der Žižek påpeker at klimakatastrofen vi står overfor, nettopp har blitt skapt av en overdreven grad av frihet: Klimaendringene vi står overfor – rundt 80 prosent av IPCC-forskere forventer en 2,5 graders økning innen 2100 og tror vi nå står overfor en «semi-dystopisk» fremtid⁶ – betyr ikke nødvendigvis (bare) at jorden blir varmere, men at naturen som sådan, forstått som et stabilt fundament for utøvelsen av menneskelig frihet, slutter å eksistere. Žižek oppsummerer dette som «the end of nature» (s. 265), en konsekvens av at menneskeheten gikk for langt i sin frihetsutøvelse:

⁶ Damian Carrington, «World's Top Climate Scientists Expect Global Heating to Blast Past 1.5C Target», i *The Guardian.com*, 8. mai 2024.

The lesson of global warming is that the freedom of humankind was possible only against the background of the stable natural parameters of life on earth (temperature, the composition of the air, sufficient water and energy supply, etc.): humans can «do what they want» only insofar as they remain marginal enough so that they don't seriously perturb the parameters of life on earth. The limitation of our freedom that becomes palpable with global warming is the paradoxical outcome of the very exponential growth of our freedom and power, i.e., of our growing ability to transform nature around us up to destabilizing the very basic geological parameters of life on earth. (s. 266)

Jo flere vitenskapelige og teknologiske fremskritt, jo mer handlekraft oppnår menneskeheten – men med på kjøpet får man også dermed en større kraft til å ødelegge. Denne tvetydigheten i modernitetens fremskritt omtales som kjent av Adorno og Horkheimer som en opplysningens dialektikk.⁷

Žižek har de siste årene begynt å titulere seg, noe selvironisk, som en «moderat konservativ kommunist». Om kommunisme-elementet begynner å bli noe vanskeligere å få øye på, er den moderate konservatismen desto mer iøynefallende. Her er utfall mot Sveriges kriminelle gjenger (s. 248–249), som ikke tar høyde for at kriminalitetsnivået i landet fortsatt er svært lavt, eller som viser vilje til å plassere forstedene i en større politisk-økonomisk sammenheng preget av liberalisering. Det er relevant, i motsetning til hvordan Žižek utlegger det, at Sverige har kuttet og liberalisert velferdsstaten på systematisk vis og at økonomiske ulikheter har økt betydelig de senere årene. Landet har nå en av verdens største andeler dollarmilliardærer per capita.⁸ Som den svenske sosiologen Göran Therborn har vist, ligger inntektsfordelingen i Sverige nå på samme nivå som på 1940-tallet, «kanskje til og med slutten av 1930-tallet», der den rikeste 0,1 prosenten har inntekter som er 38 ganger høyere enn medi-

⁷ Theodor W. Adorno og Max Horkheimers klassiker *Opplysningens dialektikk* er en stadig tilbakevendende referanse i Žižeks forfatterskap. Hvis man ser nærmere etter, vil man oppdage at det knapt finnes en utgivelse der Žižek ikke ved en eller annen anledning forholder seg til denne boka. I *Freedom* går Žižek like til kjernen av Adorno og Horkheimers budskap: Moderniteten, eller «fremskrittet», graver sin egen grav.

⁸ Maddy Savage, «The Rise of Sweden's Super Rich», i *BBC.com*, 6. mai 2024. <https://www.bbc.com/news/business-68927238>.

annivået; i 2002 kontrollerte den rikeste prosenten 18 prosent av landets nettoformue, men i 2017 hadde den øverste prosentens formueseierskap økt til hele 42 prosent.⁹ Men Žižek har det for travelt med å haste videre til neste tema til å dvele ved kasuset Sverige, selv om han rekker å hevde at «det å klandre innvandrere for å nekte å la seg integrere» er vel så feil som å klandre majoriteten «for sin manglende vilje til å integrere innvandrere» (s. 249), et eksempel på hvordan dialektikk vel så gjerne kan munne ut i sentrumspolitiske platityder.¹⁰

Hvor blir det så av kommunismen? Den er blitt mer og mer ullen med årene. I møte med det han kaller vår tids «fire apokalyptiske ryttere» – persongalleriet består av «pest», krig, sult og «død» (forstått, ukonvensjonelt, som det suverene subjektets «død» i møte med ny digital teknologi, eksempelvis Elon Musks Neuralink-teknologi og det Žižek tidligere har kalt «the wired brain»)¹¹ – mener Žižek at «parlamentarisk liberaldemokrati» og liberal markedskapitalisme ikke lenger duger, men at vi vil trenge noe som kan minne om kommunisme. Men det må bli noe helt annet enn «det 20. århundrets kommunisme». Her er det snarere snakk om «en ny form for kommunisme» (s. 255). Žižek er ikke særlig tydelig på hva han legger i dette, med unntak av at han understreker at dette vil innebære «universelle helsetjenester, sosial regulering av økonomien, [og] gratis utdanning» (s. 256), men små drypp gjennom boka samt enkelte tidligere tekster tilsier at det dreier seg om en eller annen form for sterk statlig styring, med kollektiv kontroll over viktige økonomiske ressurser, gjerne underlagt en transnasjonal koordineringsmekanisme.

I filmen *F For Fake* (1973), der regissøren Orson Welles leker seg med sannhetsbegrepet, siteres ved en anledning et spørsmål fra et Rudyard Kipling-dikt: «It's pretty, but is it art?». På lignende vis kan vi her spørre: Det er vakkert (dvs.

⁹ Göran Therborn, «Twilight of Swedish Social Democracy», i *New Left Review* 113, september-oktober 2018.

¹⁰ En etter hvert omfattende forskningslitteratur dokumenterer den nyliberale uthulingen av den svenske velferdsstaten og likhetssamfunnet, blant annet av sosiologer som Göran Therborn (Cambridge) og eliteforskere som Mikael Holmqvist (Stockholm). En tidlig analyse, som riktignok plasserer mye av skylden for nyliberal omforming på «strukturelle» økonomiske forhold, er Magnus Ryner, «Neoliberal Globalization and the Crisis of Swedish Social Democracy», i *Economics and Industrial Democracy* 20, 1999. For en nyere analyse, se også Göran Therborn, «Sweden's Turn to Economic Inequality, 1982–2019», i *Structural Change and Economic Dynamics* 52, 2020.

¹¹ Slavoj Žižek, *Hegel in a Wired Brain*. London: Bloomsbury 2020.

det gir god mening), men *er det kommunisme? A contrario*. Det Žižek kaller en «ny kommunisme», ligner jo bestemte sider ved det alle store geopolitiske aktører allerede prøver å innføre i vår post-pandemiske verden. USA, Kina og EU forsøker alle å etablere strengere statlig kontroll med energitilførsel, sentrale ressurser som sjeldne mineraler, industriproduksjon av solceller og batterier, enten via subsidier, skattelettelser, bilaterale avtaler eller mer direkte inngripen i markedet (avhengig av landets eller blokkens ideologiske tilbøyeligheter). I denne verden har Norge blitt tildelt en rolle som energileverandør til kontinental-Europa, hovedsakelig av gass og «ren» strøm, mens vår egen grønne industri er blitt skadelidende under president Joe Bidens «green tax credits» og Kinas milliardsubsidier og -lån, enten til egen industri eller gjennom «Belt and Road»-programmet. Det Žižek beskriver, minner mer om *statsmerkantilisme*, som i kjølvannet av 1990- og 2000-tallets uhildede markedliberalisme gradvis er blitt vår tids førende ideologi. Hvis kommunisme defineres så minimalistisk som Žižek gjør, er ikke bare Beijing, men også Washington og Brussel alle i dag mer eller mindre styrt etter «kommunistiske» prinsipper.

En innvending er at det likevel er en avgjørende forskjell mellom å innføre en slik «kommunisme» – forstått blant annet som omfattende statlig koordinering av politisk-økonomiske forhold – innad i én nasjon eller region og som ledd i en geopolitisk rivalisering, og det å innføre en slik politikk på globalt nivå, for at hele jordas befolkning skal få det bedre. Men det er ikke klart at Žižek egentlig tar til orde for sistnevnte. Under pandemien skrev Žižek riktignok om viktigheten av å «etablere en eller annen form for effektiv global koordinering»,¹² og han mente at «[t]iltak som for de fleste av oss i dag fremstår som ‘kommunistiske’ vil måtte vurderes på globalt nivå: Koordinering av produksjon og distribusjon vil måtte skje utenfor markedets koordinater».¹³ Noen år senere beklager han, i boka *Surplus Enjoyment*, at «en ny bølge av sterk nasjonalstatlig konkurranse [...] strider direkte mot det presserende behovet for å etablere en ny måte å forholde seg til vårt miljø [*environs*] på».¹⁴ Men i samme bok forfekter han i realiteten kun en sterkere utøvende regjeringsmakt («a much

¹² Slavoj Žižek, *Pandemic! Covid-19 Shakes the World*. New York: OR Books 2020, 42.

¹³ *Ibid.*, 12.

¹⁴ Slavoj Žižek, *Surplus-Enjoyment: A Guide for The Non-Perplexed*. London: Bloomsbury 2022, 21.

stronger executive power»), kombinert med lokale grasrotsorganisasjoner og et «sterkt internasjonalt organ som er i stand til å overkjøre viljen til avvikende nasjonalstater». ¹⁵ Modellen her virker å være mer WHO enn verdenskommunisme, mer sosialdemokratisk enn revolusjonær.

Mye av Žižeks metode har som nevnt dreid seg om å snu opp ned på ting, ofte med det formål å formulere en tredje posisjon hinsides den opprinnelige og den kritiske posisjonen, som begge blir vist som ensidige. Dialektikken har selvsagt lange aner i filosofien, helt tilbake til Platon, og Marx gjorde dialektikken til venstreintellektualismens fremste kjennetegn. Marx var, for eksempel, entusiastisk på vegne av kapitalismens evne til å sprengte føydalismens lenker; like gal som en ensidig hyllest av markedsøkonomien, var en ensidig «romantisk kritikk av kapitalismen». ¹⁶ På samme måte har Žižek, i rollen som de venstreintellektuelle filosofers *enfant terrible*, både opponert mot konvensjonelle forståelser og «progressive» kritikker, mot konvensjonelle og mer «kritiske» standpunkter. Problemet er at Žižek i økende grad synes å stoppe der: Ingen syntese eller overskridelse formuleres. Han mangler tilsynelatende tålmodighet eller vilje til å formulere mer forpliktende synteser, eller blir så begeistret for sine tankemesige krumspring og «doble negasjoner» at han ofte blir stående med disse. Kanskje aner vi også konturene her av en «høyrehegeliansk» tendens i det senere forfatterskapet.

Žižek er en kresen og underholdende kurator av kultur, politikk og teori, og det er vanskelig å lese en Žižek-bok uten samtidig å føre en liste over alle filmene, bøkene og musikkstykkene man får lyst til å henholdsvis se, lese og lytte til. Žižek på sitt beste sender oss på oppdagelsesferd i referanselistene, enten det er for å lese Andrej Platonovs etterrevolusjonære romaner eller den siste Agatha Christie-boka, *Curtain: Poirot's Last Case*, eller strømme Sjostakovitsjs «mislykkede» opera, *Lady Macbeth fra Mtsensk*. Og hvem får vel ikke lyst til å lese Adamczaks meditasjon over sovjetkommunismen, *Yesterday's Tomorrow*, etter følgende anbefaling i fotnotene fra Žižek: «After reading this

¹⁵ Ibid., 96.

¹⁶ Frasen tilhører Jonathan Wolff og David Leopold, som i et essay om Marx understreker at «[h]is disapproval of capitalism is reserved for its social arrangements and not its material accomplishments». Jf. Jonathan Wolff og David Leopold, «Karl Marx», i Edward N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/marx/>.

book and trying to select quotes from it, I was overwhelmed by a weird feeling that the entire book should be quoted.» (s. 300). Kanskje det til slutt er dette Žižek gjør best: å spre sine entusiasmer. Kanskje mer enn den smått desorienterende filosofen Žižek bør vi sette pris på kulturkritikeren Žižek, med sin smittsomme glede over alskens bortgjente eller oversette kulturprodukter, selv om de to identitetene selvsagt henger sammen. Som en entusiastisk leser av samtidskulturen, står han i det minste fjellstøtt.